

XIBUKWANA XA XIKATSANYO

VUMUNDZUKU 3

bya Afrika Dzonga

A painting of a body of water with autumn foliage in the foreground. The water is a deep blue with white highlights, suggesting ripples or reflections. The foreground is filled with vibrant autumn leaves in shades of orange, red, and yellow, with some green leaves still visible. The overall style is impressionistic with visible brushstrokes.

DINOKENG

*“ndhawu ya milambu”,
...vukhale bya hina byi khuluke
kun’we ku hlangana eka
ndhawu leyi na nkarhi, naswona
vumundzuku bya hina byi ta
khuluka ku suka laha.*

TAFULA RA VUNDZENI

Manghenelo	3
Hungu ra Dinokeng	6
Afrika Dzonga Namuntlha	7
Afrika Dzonga emahandzeni	12
Mimbonakiso	15
Mbonakiso wo sungula: Hambanani	16
Mbonakiso wa vumbirhi: Landzelelani	19
Mbonakiso wa vunharhu: Fambisanani	22
Mahetelelo	25
Vangheneri	26
Nxaxamelo wa matheme	27

MANGHENELO

Xana tiko ra hina ri ta languteka njhani hi 2010? Tanihi vaaki, hi ta va hi nyukile? Kumbe hi ta va xambarhekile? Xana tiko rona ri ta yima njhani emisaveni?

Leswi i swivutiso leswi vutisiwaka hi Xipano xa Mbonakiso xa Dinokeng, ntlawa wa muxaka wa wona wa Mafrika Dzonga ya 35, lava hlanganaka kun'we eka mindzetelo-vutivi ya mune ku andlala mabudula ya lama ya kotekaka ku ya eka vumundzuku.

Dinokeng i rito ra Xipedi leri vulaka “ndhawu ya milambu”. Dinokeng yi kumeka eka xitsevetseve xo saseka hi le enhlohlwe ra n'walungu-vuxa bya Gauteng. I ndhawu laha Xipano xa Mbonakiso xa Dinokeng xi nga hlangana kona eka ndzetelo-vutivi wa masiku manharhu exikarhi ka Mhawuri na Hukuri 2008 ku kanela hi minkarhi ya sweswi na leyi nga hundza ya Afrika Dzonga, na ku anakanya hi swiyimo swa minkarhi leyi taka. Xipano xi hlangane ra vumune, hi Nyenyenyani 2009 eJohanneburg, laha mimbonakisonkulu yi boxiweke hi vurhonwani.

Dinokeng hi tlhelo i rito leri katsakanyaka moya wa mimbulavurisano ya Xipano: nkholuko wun'we wa miehleketo ku suka eka Mafrika Dzonga yo hambanahambana na ku akiwa vumundzuku byin'we.

Xipano xi katsa Mafrika Dzonga ku suka eka mavandla yo hambanahambana ya tipolitiki, mfumo, vaaki-tiko, mintlawa ya

MANGHENELO / KU YA EMAHLWENI

vukhongeri, swidyondzeki, vamahungu, minhlangano ya vatirhi na ya van'wamabindzu. A xi hlengeletwe kun'we hi ntlawa wa vakondleteri, hinkwavo ka vona vaaki va ndhuma. Vona i Dr Mamphela Ramphele, loyi a nga fambisa ntlawa wa vakondleteri, Muachbixopo Njongonkulu Ndungane, Mr Bob Head, Ms Graça Machel, Dr Vincent Maphai and Mr Rick Menell.

Nghingiriko wa Dinokeng wu pfuniwe hi swa timali hi va ka Old Mutual na Nedbank. A va tshemba leswaku nkarhi a wu lulamile ku vumba xivandla xa njhekanjhekisano lowu hanyeke hi vumundzuku bya tiko ra hina. Hambiswiritano, vapfuneti hi swa timali a va lawulangi hambu yi ri swikanelwa swa mindzetelo-wutivi, kumbe mbuyelo wo hetelela. Sweswo swi le mavokweni ya Xipano xa Mbonakiso hi xoxe.

Xipano lexi i ntlawa lowu hakunene wu nga wa muxaka wa wona wa Mafrika Dzonga lama nga na mavonelo yo nga pfumelelani hi tiko. Hambileswi a va nga pfumelelani eka hinkwaswo ku na xinamarheti xa matimba lexi khomanisaka ntlawa lowu kun'we: vutinyiketeri eka minsinya ya Vumbiwa bya hina, na ku twisisa ndzhaka ya tiko yo vava no getsela, na ku khumbeka ka matitwelo hi hilaha, tanihi vaaki, va nga hoxaka xandla eka vumundzuku byo antswa bya Afrika Dzonga.

Xikongomelo xa Dinokeng i ku *“vumba xivandla na ririmi ra mbulavurisano lowu pulaniweke lowu nga erivaleni, wo kambisisa no ehleketisisa exikarhi ka Mafrika Dzonga, hi vumundzuku lebyi kotekaka bya tiko, na swivandla leswi pfulekaka, maendlelo lama nga tshukaka ya va ni khombo na minblawulo leyi vumundzuku lebyi byi yi tisaka.”*

I xivandla lexi Mafrika dzonga hinkwavo ya fanelaka ku pfala. Mafrika Dzonga hinkwavo – ku nga ri mfumo ntsena kumbe lava humaka eka tiyunivhesiti kumbe maphephahungu – ya fanele ku nghenelela eka njhekanjhekisano hi vumundzuku bya hina. Hambiloko vanhu va nga pfumelelani na Mbonakiso ya Dinokeng, lexi i xivandla lexi pfulekeke ku boxa mavonelo ya vona na mintshebo hi vumundzuku, na ku endla minhlawulo ya vona vini hileswi va nga ta hoxa xandla hi swona ku vumba vumundzuku byebyo.

Mintshaho leyi dwihatiweke eka xiviko lexi yi huma eka swirho swa Xipano xa Mbonakiso xa Dinokeng.

“Ha swi kota tanihi Maafrika Dzonga ku bumelerisa vuswikoti bya tiko, ntsena loko hi ku kota ku tilavisisa hi vuenti hina vini ku kuma vutiyimiseri bya matimba yo endla tano.”

“Hi le mabandzeni, kambe leswi swi nga boxeka eAfrika Dzonga swi nga ololoxiwa. Afrika Dzonga i tiko ra swihumelelo leswikulu.”

“Vaaki va fanele ku komba vun’wini na ku tivutisa vona vini: Xana hi le ku endleni ka yini tanihi vaaki ku va vahumelerisi va ku cinca? Xana hi le ku endleni ka yini ku aka vumundzuku lebyi byi anekiweke hi ku fika ka xidemokirasi?”

HUNGU RA DINOKENG

Hungu ku suka eka Xipano xa Mbonakiso wa Dinokeng eka Maafrika Dzonga-kuloni i ku: Afrika Dzonga namuntlha ri yime emahandzeni. Hi bile magoza lamakulu ku sukela 1994. Kambe hi tlhelo hi endlile swihoxo swo tala, swihoxo leswi nga ha vaka khombo lerikulu eka vumundzuku bya hina loko hi nga ti ololoxi.

Loko tanihi vaaki va Afrika Dzonga, hi nga vulavurisani hi matimba na mfumo lowu nga ni vuswikoti na tirhelo ro antswisa ku veka tiko eбудuleni ro aka hi vuntshwa, hi nga ha langutana na ku avana na ku bola. Mimbuyelo ya hina hinkwayo ku sukela 1994 yi nga va enxungetweni. Hi nga ha tlhela hi vanga ku onheka lokukulu eka ndlela ya hina ya xidemokirasi loko hi nga tirhani na yin'wana ya mintlhontho ya vaaki leyi lavaka magoza ya xihatla hi ndlela leyi humelelaka.

Mfumo wa hina wa xidemokirasi wu fikelerile swiyimo swo antswa swa nkoka swa tiko. Kambe wu hlulekile eka tindhawu ta nkoka to fana

na dyondzo na rihanyu. Vukorhokeri bya mfumo a byi vangi lebyi tisaka ku antswa kumbe vutihlamuleri eka vaaki, hilaha a swi fanerile. Eka malembenyana lama ha ku hundzaka hi vonile leswaku ko tala vaaki va kayakaya ku endla leswaku marito ya vona ya twiwa na ku endla leswaku swivilelo swa vona swi langutiwa. Minkarhi yin'wana vanhu va hetelela va kombisa ku vilela hi ndlela ya madzolonga, hikuva va twa onge lava nga emfun'wini wa hina lava nga ni vutihlamuleri bya mphakelo wa vukorhokeri – byo fana na mapatu ya kahle, dyondzo, na swa rihanyu – a va va twi.

Hi swivangelo swo tala, mfumo wa hina wa hluleka eka tindhawu tin'wana ta nkoka. Swi le rivaleni leswaku mfumo wu nga ka wu nga rhangeli hi woxe. Kambe swiyenge swin'wana swa vaaki na swona, a swi kongomisanga hi matimba eka antswiso wa tiko hinkwaro.

Hikwalaho, hungu ra nkoka lowunkulu ri humaka eka phurosese ya Dinokeng, i ku: **Hi nga ololoxa mintlhontho ya hina ya nkoka ntsena, ntsena loko vaaki na varhangeri ku suka eka swiyenge hinkwaswo swa rixaka va tirhisana hi ku hitaka na mfumo ku antswisa mphakelo. Tanihi vaaki, hi fanele ku tlhela hi sindzisa leswaku marhavi hinkwawo ya mfumo, ku suka ka ya rixaka ku ya fika eka ya miganga, va va ni vuhlamuleri eka hina eka matirhelo ya vona.**

AFRIKA DZONGA NAMUNTLHA

Xipano xa Dinokeng xi tshemba leswaku timbewu ta vumundzuku bya hina ti le ka minkarhi ya hina leyi nga hundza na ya sweswi, hikwalaho vangheneleri va sungule minkanelo hi ku langutisisa hi vurhonwani eka leswi tiko ri nga xiswona namuntlha: mimfikelelo ya rona, mintlhontho ya rona, ku humelela ka rona na ku tsandzeka, na ndzhwalo lowu ra ha wu byarheke ku suka minkarhi leyi nga hundza ya ku avana no pfumala ndzingano.

Vumundzuku bya Afrika Dzonga byi fambelana swinene na swiyimo swa le misaveni hinkwayo na le tikweninkulu. Xirilo xa misava xa ikhonomi xi sungurile ku va ni nkucetelelo wo vava ehenhla ka Afrika Dzonga naswona xi ta vanga nhlomulo ku ya emahlweni eka ikhonomi ya hina na le ka vanhu va hina. Vumundzuku bya hina byi tsimbiwile eka vumundzuku bya Afrika hinkwaro. Xikombiso, hi vonile nkhitikano wa madzana ya magidi ya vahlapfa lava nga riki enawini ku suka ematikweni lama pfumalaka, ngopfungopfu Zimbabwe, laha havumbirhi bya mfumo na ikhonomi swi nga khinsama hi matsolo.

Hi fanele ku tekela enhlokweni swihlohloteri swo fana na ku cinca ka tilayimete, na nhlohlotelo lowu ku nga ta va na wona eka ntshovelo wa hina wa vurimi na nhlayiseko wa swakudya.

Afrika Dzonga a hi xihlala. Hi nge endli hi ku rhandza hi tipholisi ta hina. Loko hi lava ku va na vumundzuku lebyinene, hi fanele ku lemuka hilaha rifuwo na tikonkulu ra Afrika na misava hinkwayo swi hi khumbaka hakona.

RIFUWO RA/TIASETE TA HINA

Emalembeni ya 15 ku sukela eka nhlawulo wa hina wo sungula wa xidemokirasi, tiko ri vile na magoza yo nyawula. Wun'we wa mimfikelelo leyikulu i ku va sweswi hi hanya ehansi ka xidemokirasi lexi leteriwaka hi vumbiwa. **Vumbiwa** bya hina byi tiveka misava hinkwayo no xiximiwa. Byi sirhelela timfanelo ta munhu un'wana na un'wana, ku katsa na mavandla ya tipolitiki lamantsongo, no tiyisisa mafumelo ya xidemokirasi hi vandla lerikulu.

Minkarhi yin'wana, Huvo ya hina ya Vumbiwa yi sirhelerile timfanelo ta matikhomelo na ta munhu un'wana na un'wana emahlweni ka nsusumeto wa mintshungu. Xikombiso, yi twisisile xigwevo xa rifu tanihi endlelo leri hambanaka na vumbiwa hikwalaho ko leteriwa hi xinawana xa "mfanelo ya vutomi" eka Tsalwa ra Timfanelo. Leswi swi tano handle ka mhaka ya leswaku, hikwalaho ka xiyimo xa le henhla xa vugevenga, vunyngi bya vanhu va nga navela ku xi vuyisela.

Xa nkoka, Vumbiwa bya hina byi veka timfanelo ta swa vanhu na ikhonomi. Huvo ya Vumbiwa yi nga lerisa, naswona yi endlile tano, mfumo ku antswisa mphakelo wa tindlu na mfikelelo wa swa vutshunguri.

Xidemokirasi xa hina xi hlayisiwa hi **minhlangano yo tiya leyi tiyimelaka** ku katsa na vamahungu na swiphemu swin'wana swa vuavanyisi. Minhlangano leyi yi nga, naswona ya, tirha ntirho wa vuveka-tihlo no tiyisisa leswaku mfumo a wu tirhisi matimba ya wona hi ndlela yo biha.

Hi tlehe hi endla **mimbuyelo leyinene ya swa ikhonomi**. Ku sukela ku tumbuluke xidemokirasi, ikhonomi ya hina yi kurile ku ya emahlweni. Exikarhi ka 2005 na 2007, ikhonomi ya hina yi kurile hi avhareji ya 5%. Hambiswiritano, kulelo leri ri nonokile hikwalaho ka nhlohotelo wa xirilo xa ikhonomi ya misava.

Hi tlehe hi hunguta xikweleti xa tiko hi ndlela yo hmarisa. Emakumu ka nkarhi wa xihlawuhlawu, xikweleti xa hina xi tlakuke ku fika kwalomu ka hafu ya Swikumiwa swa Tiko (GDP) – hi marito man'wana hafu ya rifuwo ra lembe hinkwaro ra tiko. Leswi swi vule leswaku Afrika Dzonga a ri fanele ku hakela tihakelo ta ntswalo eka xikweleti lexi to lava ku ringana na xona, tanihilaha ri endleke hakona eka minongonoko ya nkoka ya vaaki yo fana na swa dyondzo kumbe swa tindlu. Hi ku hunguta ntsengo lowu hi faneleke ku wu lomba, hi enhlisile xikweleti xa hina hinkwaxo ku fika kwalomu ka 23% ya GDP, naswona ntswalo lowu hi wu hakelaka lembe rin'wana na rin'wana wu le hansi hi ndlela yo tivikana.

Leswi swi pfumelerile mfumo ku hunguta swibalo ku ya emahlweni, leswi swi nga pfuna ku hatlisisa ku kula. Ikhonomi yi endlile mintirho leyintshwa ya kwalomu ka **3.5 miliyoni ku sukela** hi 1995 naswona ku pfumaleka ka mintirho ku enhlile, eka nhlamuselo ya ximfumo, ku suka eka 31% hi 2003 ku fika eka 23% hi 2008.

Ku hunguteka ka xikweleti xa hina ku pfumelerile mfumo ku tlakusa hi ndlela yo fanana **ku tihisiwa ka mali eka swa vaaki** eka swa dyondzo, swa vutshunguri, swa nhlaysi wa vaaki, swa tindlu, na swa timhaka ta vululami.

Swa **dyondzo** namuntlha swi tswonga xiphemu lexikulu swinene xa Mpimanyeto wa mfumo, xa ku tlula 20%. Ntsariso eka swikolo swa tiphurayimari sweswi wu kwalomu ka tiko hinkwaro, naswona nhlayo ya vantshwa lava pasaka matriki yi tlakukile ku suka eka

58% hi 1994 ku fika eka 63% hi 2008. Kasi hi nkarhi wa xihlawuhlawu, tihakelo eka swa dyondzo a ti nga ringani hi ndlela ya mpimo wa le henhla exikarhi tinxaka to hambanahambana, namuntlha ku ni tihakelo to ringana eka Muafrika Dzonga un'wana na un'wana.

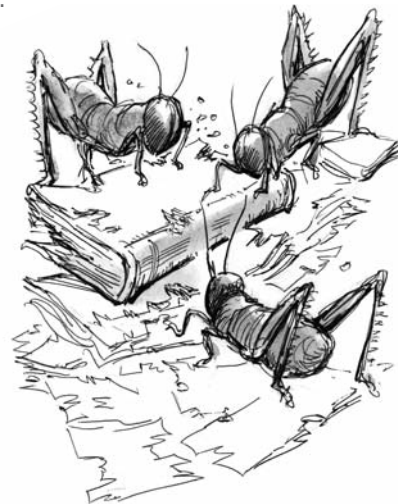
Tirhiselo ra mali eka **swa rihanyu** i nchumu wa vumbirhi hi vukulu eka Mpimanyeto wa hina. N'wexemu, ti ve na ntsengo wa kwalomu ka R80 biliyoni. Titliniki ta swa vutshunguri bya masungulo ti akiwile etikweni hinkwaro. Malariya ya enhlile hikwalaha ka ntamu lowu nyiketeriweke eka ku herisa tinsuna etindhawini leti malariya ya nga ehenhla, naswona nsawutiso wa vana sweswi wu kwalomu ka 90%.

Mimfikelelo yin'wana eka swa vaaki yi vile mphakelo wa mati yo tenga eka ku tlula miti ya ntlhanu wa timiliyoni, ntlakuko eka nhlayo ya ku ngenisiwa ka gezi, mapatu yo antswa na ku nyikiwa ka timali ta mpfuno wa nhlaysi ku fika eka vanhu va 13 miliyoni.

SWIRHALANGANYI SWA HINA KU YA HI NAWU

Hi nga tinyungubyisa hi mimfikelelo leyi, kambe tiko rahina ra ha langutane na mintlhontho yo vava. Hi ku kongoma, mfumo wu tsandzekile ku phakela swa madyondzelo ya risima na swa vutshunguri.

Eka **swa dyondzo**, vana va hina va le ka swiyimo swa le hansi eka swikambelwana swa metse na ntivo-vuhlayi no tsala loko va pimanisiwa vana vo tala eka swiphemu swin'wana swa misava. "Hi Nomboro Ncila," ku vula xirho xin'wana xa Xipano xa Mbonakiso.

Mpimo wa hina wa mapaselo ya matriki wu tlakukile kambe ko va ntsena 20% ya lava paseke matriki va fikelelaka paselo leri va pfumelelaka ku ya eyunivhesiti. Swithirisiwa eka swo tala swikolo swa hina swa xonisa: 79% a swi na tilayiburari, 60% a swi na

tilaboretari, kasi 68% a swi na tikhompyuta. Vadyondzisi va hina va khabanyile mafambiselo ya matirhelo, hikokwalaho, a swi olovi ku kuma loko va ri eku nyikeni ka dyondzo ya risima eka vana.

Swa ha fana na le ka **swa rihanyu**, handle ka mali leyi tirhisiwaka, swikoweto swa hina swa chavisa. Hi na mpimo wa vumune hi ku va henhla wa ntluleto wa HIV/AIDS na Rifuva emisaveni. Ngopfungopfu hikwalaho ka ntungu lowukulu wa HIV/AIDS, ntsengo wa malembe lama hi languteleke ku ya hanya eAfrika Dzonga wu enhlile ku suka eka malembe ya 63 hi 1990 ku ya eka 51 ntsena hi 2006. Ku tlhela ku va na swiphiko leswikulu hi risima ra nhlayiso eka swibedhatele swa hina swa mfumo. Leswi swi kombisiwa hi mhaka ya leswaku mimpimo ya mafu ya ku ntshunxeka ka vutsedyana (vamana lava lovaka hikwalaho ka mbeleko) na mimpimo ya mafu ya ticece (vana lava lovaka va nga si vona misava kumbe va nga si fikisa lembe) yi tlakukile.

*“Vanbu a va
tsbembu leswaku
ku ta va na
mirhi etitlilini.”*

Vugevenga i xiphiko lexikulu. Afrika Dzonga ri na yin'wana ya mimpimo ya vugevenga bya tihanyi emisaveni, na swona maphorisa na makhotso va tikomba va tsandzeka ku tirhana na mindzhwalo leyo tika ya ntirho wa vona. Swi ya swi tlakuka, lava va swi kotaka a va ha tshembeli eka maphorisa ku va sirhelela. Ematshan'wini va thola tikhamphani ta nsirhelelo to ka ti nga ri ta mfumo. Vaaki-tiko lava sweleke, lava nga fikeleriki nsirhelelo wo ka wu nga ri wa mfumo, ko tala va tshika ku tshembela eka maphorisa ivi va teka nawu va wu veka emavokweni ya vona.

Exikarhi ka mintlhontho leyikulu ya hina i **ku pfumaleka ka mintirho na vusweti**. Leswimbirhi swi na vuxaka bya le kusuhi: lava nga tirhiki va tala ku va swisiwana swa makumu. Ku pfumaleka ka mintirho ku tlhela ku va na vuxaka bya le kusuhi ka ku kayivela ka dyondzo na swikili. Ku va munhu a ri na nkayivelo wa swikili kumbe ka ku thwasela ntirho, u ta va ni swivandla swa le hansi swo kuma ntirho wa kahle. Mpimo wa ku pfumaleka ka mintirho wa vanga na tidigri ta le yunivhesiti i 3% ntsena, wa lava nga na matriki i 28%, kambe lava nga riki na matriki i 60%. Ku tlula hafu ya vanhu exikarhi vukhale bya malembe ya 20 na 24 a va tirhi.

“Vantswaha va siyiwa ehandle. Etindhawini ta le madorobeni xiyima xa ku pfumaleka ka mintirho na vusweti exikarhi ka vantswaha ya chavisa.”

Hinkwaswo swa swihlohloteri leswi swa hlangana ku endla ku pfumaleka ka ndzingano na vusweti swi nyanya erixakeni ra hina. Hambileswi mpfuno wa mali ya nhlayiso wu nga endla ku hambana eka vutomi bya vanhu, kwalomu ka 40% ya miti ya ha tekiwa yi swerile. Ku pfumaleka ka ndzingano ku tlakukile exikarhi vantima, kasi ku pfumaleka ka ndzingano exikarhi mintlawa ya tinxaka to hambanahambana ka ha tshamile tanihileswi a swi ri kiswona hi nkarhi wa xihlawuhlau.

AFRIKA DZONGA EMAHANDZENI

Xipano xa Xiyimo xa Dinokeng xi tshemba leswaku namuntlha Afrika dzonga ri le mahandzeni.

*“Vumundzuku a byi pfuki byi nyikiwile.
Byo vumbiwa.”*

Loko hi nga ololoxi mintlhontho leyi ya xihatla ya dyondzo leyi yo tsekatseka na swa rihanyu, ya swiyimo swa le henhla hi ndlela yo ka yi nga amukeleki ta vugevenga, ya ku pfumaleka ka mintirho na vusweti, hi ta tlhantlha mimfikelelo leyi nga endliwa ku sukela 1994.

Mongo wa swiphiso i ku tsandzeka ka vurhangeri na vutihlamuleri. Leswi swi hikwalaho ka ku mfumo wu tshamela ro khensa vaseketeri va wona eka swa tipolitiki hi mintirho eka vukorhokeri bya mfumo, ematshan'wini yo thola vanhu lava nga

ni vuswikoti lebyikulu ku endla mintirho. Vumbiwa bya hina byi tshembisa vaaki vukorhokeri byo tisa ku antswa hi xihatla bya mfumo, kambe xitshembiso lexi a xi le ku hetisisiweni.

Nakambe hi vonile vurhangeri bya swa mabindzu, swa vukhongereri, swa vavirhi na swa vaaki byi languta ngopfu eka mintsakelo ya bona ematshan'wini ya mintsakelo ya tiko hinkwaro.

Varhangeri eka tisekitara hinkwato va fanele ku byarha vutihlamuleri bya swiphiso swa hina na bya ku swi ololoxa. Swi tano na le ka vaaki hinkwavo.

“A hi yimeni minandzelelano ya ntsendzeleko wa mimovha. Swi fanele ku va ku xiximiwa ku va eka vukorbokeri bya mfumo.”

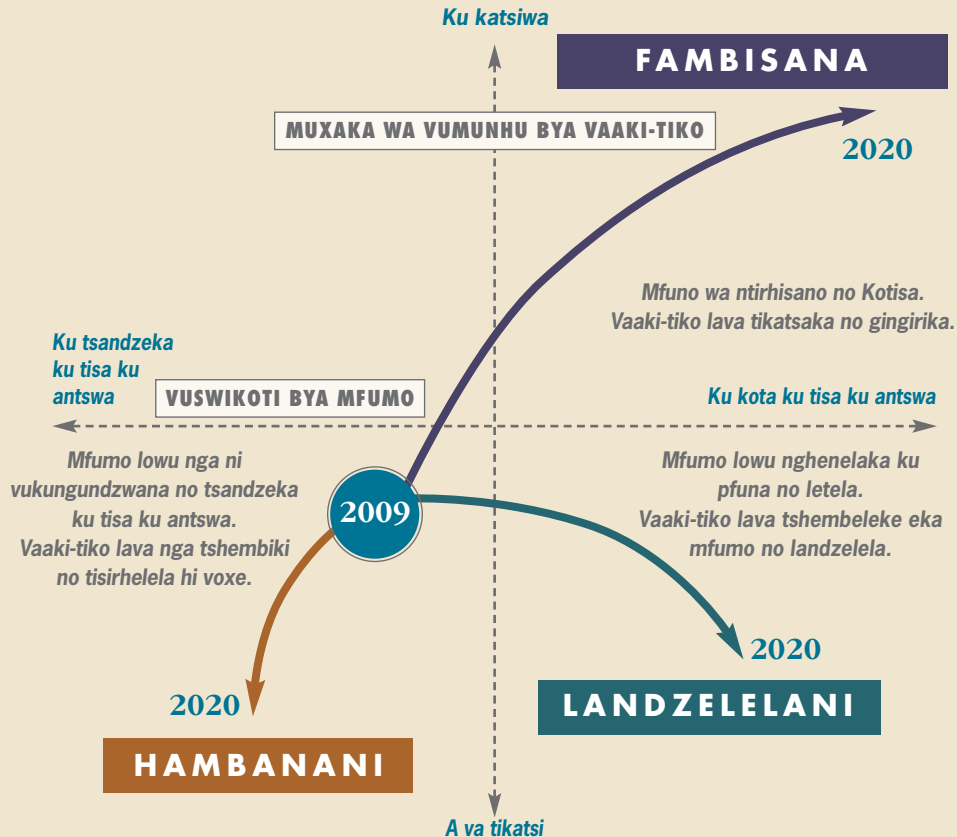
Ku nga si fika 1994, ngehenelelo wa vaaki a wu tiyile eAfrika Dzonga. Namuntlha vaaki hi minkarhi yo tala a va ha katsiwi naswona swi ya swi tlakuka ku va va langutele eka mfumo ku va endllela xin'wana na xin'wana. Lexi i xiphiqu.

Risima ra vurhangeri bya hina na xiave lexi vaaki va xi tlangaka eku akeni hi vuntshwa ku ya emahlweni tiko ra hina ku ta letela loko hi ta ololoxa swiphiqu swa hina swi nga se va “tibombo leti nga lo yimela nkarhi”.

“A ku fanelangi ku pfumeleriwa marbobyati lama xiselaka tanibi vurhangeri.”

MIMBONAKISO

Mimbonakiso a hi swibvumbiwa. Yi hlamusela mabudula lama kotekaka ya vumundzuku. Hinkwayo ya mimbonakiso leyi yi anakanyikweke Xipano xa Dinokeng ya koteka. Swi tlhela swi koteka leswaku vumundzuku byi va mpfngano wa mimbonakiso hinkwayo yinharhu leyi boxiweke laha hansi. Lexi endlaka mimbonakiso ku va ya nkoka i ku va yi hi pfumelela ku hambanyisa mintila na migilo ya misava yo tlhuma ku vona khwatsi mendlelo lawa ya nga tshukaka ya va ni khombo na swivandla leswi pfulekaka leswi hi langutanaka na swona.

Yi ri na leswi emiehleketweni, Xipano xa Dinokeng xi andlale mabudula ku ya eka vumundzuku. Hinkwayo ka wona ya leteriwa hi swilo swimbirhi: xo sungula i risima ra vurhangeri emfun'wini na le rixakeni hinkwaro; xa vumbirhi xi le ka risima ra vuxaka bya vaaki na mfumo. Vuxaka lebyi, exikarhi ka vaaki na mfumo, byi ta kumisisa loko hi na hilaha hi nga akaka hakona vumundzuku lebyinene bya Afrika Dzonga.

M B O N A K I S O 1

H A M B A N A N I

E ka mbonakiso wo sungula, **Hambanani**, hi ya emahlweni hi budula ro fana na leri hi nga eka rona namuntlha. I mhaka ya “switululu swa vuyimbeleri” kumbe “lava tikotaka lava cincacinciweke”. Swiphiso swa hina swa xihatla – ku pfumaleka ka mintirho, vusweti, na mphakelo wa le hansi wa swa rihanyu ra vaaki na swa dyondzo – swa nyanya.

Mfumo a wu nga phakeli switshembiso swa wona swa nhlawulo hikuva wu tsandzeka ku ku thola vanhu lava nga ni vuswikoti lebyikulu eka swa vukorhokeri bya vanhu. Kambe, wu tirhisa mintirho ya vukorhokeri bya mfumo ku “khensa” eka nseketelo wa swa tipolitiki. Ntshembo wa vanhu eka minhlango ya mfumo ya hungutana. Loko vaaki va sungula ku kombisa ku vilela hi mphakelo wa timhaka ta vanhu, mfumo wu angula hi ku va ntsena wu tlakusa timali ta mpfuno wa nhlaysiso.

Leswi swi hunguta xiphiso swa xinkadyana, kambe hi 2012, swi le rivaleni leswaku hikwalaho ka xinghana eka matholelo ya mfumo na tithendara, vukorhokeri eka timhaka ta vaaki, byi ta va byi nga enelangii. Dyondzo ya tsana, nkayivelo wa swikili wu endla xiphiso xa ku pfumaleka ka mintirho xi nyanya. Sekitara ya swa vutshunguri na yona ya tsandzeka, hikuva mfumo wu lahlekeriwa hi vatirhi va swa vutshunguri lava tiyimiseleke ku suka eka ntlawa wa swa rihanyu ya mfumo.

Vaaki va xa emahlweni. Vo tala tisusa eka vutomi bya mani na mani. Hi 2017, vukorhokeri byi nyanya ku va byi nga ringanani etikweni hinkwaro ivi ‘mavuthu ya le ndzhutini’ ya pfala xivandla lexi siyiweke hi mfumo. Leswi swi nga ha va mintlawe ya swigevenga, lava phakelaka vukorhokeri bya timhaka ta vaaki vona va vuyeriwa hi mali, kumbemintlawe yo pfumala ndzhuti, leyi nga ehandle ka mfumo nakona hikwalaho ka sweswo yi nga ka yi nga voniwi nadzu.

Hi 2020, “timeyara” leti tititholeke, minhlangano ya mathekisi, mintlawe ya tinsulavoya ti lawula tindhawe tin’wana. Mfumo wu hakerile ku tlurisa eka timali ta mpfuno wa nhlaysi, naswona a wu langutangi eka ku vumba xinakulobye na vavekisi na vatirhi ku tumbuluxa mintirho.

Vaaki va kombisa ku vilela etikweni hinkwaro. Mphilumpfilu wu khandziya na, hikuva mfumo a wu koti kuma swintshunxo, wu byanyangeta minkombiso yo vilela. Hikokwalaho, wu tivisa Xiyimo xa Xihatla ku lawula minkombiso yo vilela. Afrika Dzonga ri suka eka xidemokirasi lexi ndlandlamukaka ku ya eka mfumo wa matimba.

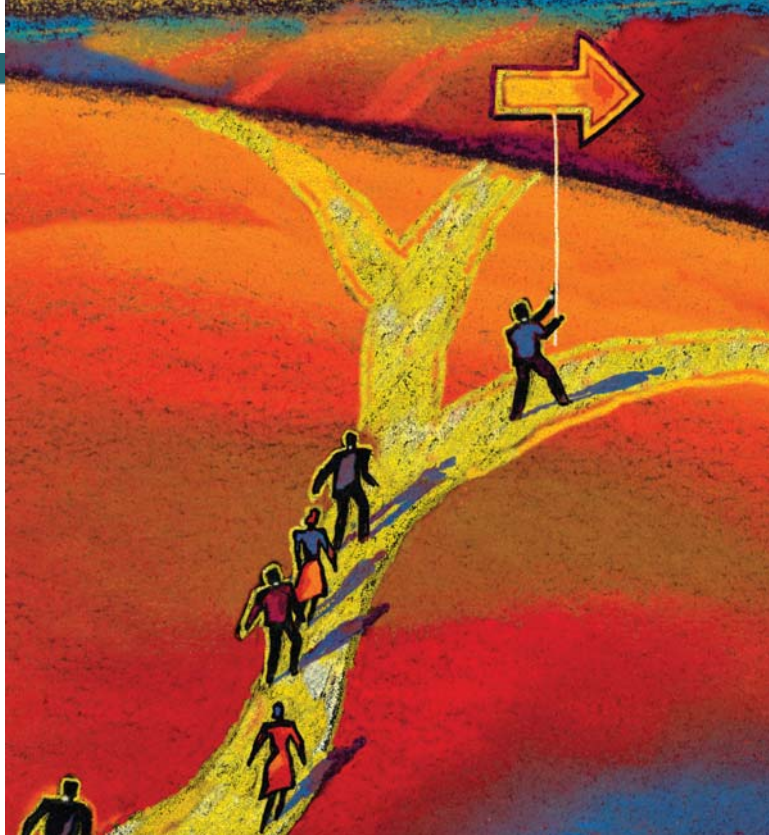
Hungu ra mbonakiso lowu hileswaku loko hi phikelela hi ndlela leyi a hi endla hayona, hi ta hlangana ku avana ka xihatla na ku tsana.

NKOMISO WA MBONAKISO 1: HAMBANANI

TOLO, NAMUNTLHA, MUNDZUKU SWA FANA: 2009 – 2011	KU KAYAKAYA HI RHENDZELEKA NA RIWA: 2012 – 2014	MINDZHUTI YA LEHA: 2015 – 2017	NAWU WA WANUNA WA MATIMBA: 2018 – 2020
<ul style="list-style-type: none"> • Vandla leri fumaka ri tlhela ri kuma tivhoti to tala retains majority. • Xirilo xa misava xi yisa eku hungutekeni ka vuvekisi na timali ta xibalo. • Ntwanano wa xirilo exikarhi ka mfumo, vatirhi na van'wamabindzu wu tsandza. • Mfumo wu ndlandlamuxa Nongonoko wa Mintirho ya mfumo ku tumbuluxa mintirho. • Vaaki va pfumala ntshamiseko ivi mfumo ku tlakusa mfumo wa timali ta nhlayoiso. 	<ul style="list-style-type: none"> • Xinghana na vukundzwana eka matholelo ya mfumo na tithendara. • Swa dyondzo na swa vutshunguri swi nga ha tivikani. • Ku avana exika rhi ka mfumo na vaaki. • Mfumo wu engetela mpuno wa timali ta nhlayoiso na muholo wa vatirhela mfumo: vaamukeri va mpuno wa timali ta nhlayoiso va tala ku hundza vahakeri va xibalo hi nhlayo. • Vandla leri fumaka ri hlula eka nhlawulo hi nhlayo leyi hungutekeke ya tivhoti. 	<ul style="list-style-type: none"> • Vugevenga bya tlakuka: varindzi vo ka va nga ri va mfumo va tele ku hundza maphorisa hinhlayo hi ka 3 eka 1. • Timhaka ta swa makhotso ti va ti nag ha rirhi hi xihatla hikwalaho ka xinghana na vukungundzwana. • Tiyuniyoni ti gangisa mfumo ku tlakusa mfumo eka muholo wa masungulo. • Vuvekisi byi ya byi tsongahala; ku pfumaleka ka mintirho ku kula. • Mphakelo wa vukorhokeri wu tsandza; tindlela tin'wana ta mphakelo ti ndlandlamuka na mavuthu ya le ndzhotini ya va ni matimba swinene. 	<ul style="list-style-type: none"> • Mavangwa ya anama; nkayivelo wa Mpimanyeto wu kukumuka; mphakelo wu nga ha tivikani. • Lava tikotaka va tixavela swo tipfuna vanhu lava xiwaneke va hela timbilu. • Mintlawwa ya tinsulavoya, timeyara let ti titholeke na minhlangano ya mathekisi yi mfuma tindhawu ta miganga. • “Wanuna wa matimba” a hlula eka nhlawulo, mbuyelo wu ariwa no mangariwa. • Minkombisa ku vilela yi buluka ivi mfumo wu tivisa xiyimo xa xihatla.

M B O N A K I S O 2

L A N D Z E L E L A N I

E ka mbonakiso wa vumbirhi, **Landzelelani**, mfumo wu boha ku rhangela hi ku hiteka nongonoko wa nhluvukiso.

Wu ngehenelela eka swa ikhonomi hi ku kongoma, wu nyika nseketela lowu tlakukaka wa swa timali eka Mabindzu ya mfumo na le ka tiphurojeke ta switirhisiwa leswikulu. Wu tlhela wu ndlandlamuxa Minongonoko ya Mintirho ya Mfumo ku tumbuluxa mintirho ya vanhu lava nga riki na swikili.

Kambe a wu languti hi ku ringanela hi mintiyiso ya xiyimo xa ikhonomi ya misava. Hi 2012 swi le rivaleni vavekisi vo ka vanga ri va mfumo va “hungutiwa” hi tirhiselo lerikulu ra timali hi mfumo na swiyimo leswi nga pfumalako mphikizano. A va hisekile ku vekisa eka tiphurojeke letikulu leti seketeriwaka hi mfumo. Hikuva mfumo wu lava mali yo tala ku vekisa eka ikhonomi, wu tlakusa swibalo no veka gwitsi ra miholo eka vatirhela-mfumo hinkwavo. Leswi swi endla leswaku vatirhi lava thwaseke eka tisekitara ta mfumo na to ka tinga ri ta mfumu va hlundzuka: lava va nga na swikili swa xiyimo xa lehenhla va suka eka sekitaro ya mfumo, va nyanyisa xiphiko xa mphakelo. Vavekisi va van a vuxiyaxiya hikwalaho ka ntlakuko eka mimpimo ya swibalo.

Hi 2017, tin'wana ta tiphurojeke letikulu “vahluri”, wu hundzuke “vahluriwa”. A va swi koti ku phikizana na matiko ya misava naswona va lovisa mali ya mfumo, ematshan'wini yo pindzurisa. Mfumo wu tirhisa ku tlula xikhwama xa wona eka tiphurojeke leti. Hikwalaho wu ringeta ku andlala nawu wa vekikeke wa tiasete,

lowu lavaka leswaku timali ta sekitara yo ka yi nga ri ya mfumo ti vekisiwa eka tiphurojeke to karhi.

Mimpimo ya vuvekisi ya enhla, naswona mfumo wu boheka ku lomba eka timakete ta matiko ya misava hi mintswalo ya le enhla. Hikokwalaho, hi 2019, wu boheka ku teka timali to lomba ku suka eka nhlngano wa timali wa swirho-nyingi, ku fana na Nkwama wa Timali wa Matiko ya Misava (IMF). IMF wu veka swipimelo swo karhi swa timali to lomba. Swipimelo leswi swi katsa ku hungutiwa ka tirhiselo ra timali eka timhaka ta vaaki, hikwalaho swiyimo swa mahanyelo swa vaaki swi nyanya.

Leswi swi yisa eka ku vilela loku hangalaka na tiko. Mfumo wu rhwexa ku rhandza ka wona hi nswirhi.

Nxungeto eka mbonakiso lowu hileswaku mfumo wu tirhisa timali ku tlurisa eka Mpimanyeto wa wona hi ku nghenelela hi matimba eka ikhonomi. Wu boheka lomba timali to tala. A wu nge lombi eka timakete ta tibondo ta matiko ya misava, laha wu nga lomba kona ku sungula, hikuv valombisi a va nga ta lomba tiko mali. Wu boheka ku ya eka IMF. IMF wu ta lomba ntsena mali ehansi ka swipimelo swo karhi. Leswi swi vula leswaku tiko ri nga ka ri nga ri nga ha koti ku kuma swirhanga swo tirhisa timali eka swona. Vaaki va xambarheka, mfumo wu khinsama hi matsolo, ivi xidemokirasi xa hina xi vevukisiwa.

Hungu ra mbonakiso lowu hileswaku nhluvuko lowu rhangeriwaka hi mfumo a wu nga humeleli loko vuswikoti bya mfumo byi tsanile naloko sekitara yo ka yi nga ri ya mfumo na vaaki-tiko va bakanyeriwa ethelo. Mfumo wu nga hetelela wu tirhisile timali ku hundza xikhwama xa wona no vevukisa xidemokirasi. Eka vaaki, hungu hileswaku hi fanele ku veka tihlo eka rinyadzo na ku va ntsena hi langutela mfumo ku hi nyika hinkwaswo.

NKOMISO WA MBONAKISO 2: LANDZELELANI

KU HATLISISA NHLUVUKO: 2009 – 2011	KU HANGALA SA MAPAPA YA MUNYAMA: 2012 – 2014	MFUMO WU SEKETELA “VAHLURI”: 2015 – 2017	KU HLUKELA KU SUNGULA: 2018 – 2020
<ul style="list-style-type: none"> • Vandla leri fumaka ri tlhela ri kuma tivhoti to tala. • Xirilo xa misava swi vula ku enhla vuvekisi, ku kula ka timali na xibalo. • Mfumo wu tinyiketela eka vuvekisi lebyi yaka emahlweni eka tiphurojeke letikulu ta switirhisiwa. • Mfumo wu tiyisa vuswiko bya mfumo hi ku tirhisa vuhlanganisi na vuleteri. • Minongonoko ya Mintirho ya mfumo leyi Ndlamuxiweke yi tumbuluxa mintirho leyi nga laviki swikili. 	<ul style="list-style-type: none"> • Ku lahlekeriwa hi mintirho ku tlakuka tanihiloko xirilo xa misava xi kingindza; mfumo wu andlala ritavala ra nhlaysseko wa vaaki. • Mfumo wu tlakusa tihakelo ta swibalo, wu gwitsirisa miholo ya vatirhela-mfumo. • Nhlengeletanankulu ya Rixaka ya swa Ikonomi yi tswala Ntwanano wa makulelo na Vuvekisi. • Mpfhumba ro gangisa tivhoti ri fambisiwa hi xiyimo “lexi rhangisaka lava sweleke”. • Ku hlula ka vandla leri fumaka ku tekiwa tanihi mpfumelelo eka nghenelelo wo pfuna wo tiya wa mfumo eka ikonomi. 	<ul style="list-style-type: none"> • Mfumo wu hatlisisa nongonoko wa xikalo lexikuluxa switirhisiwa ku tiyisa nhluvuko. • Mfumo wu twa nkayivelo swikili loko wu karhi wu ringeta ku ndlandlamuxa tiSOE ta thekinoloji ya le henhla. – “vahluri”. • Antswiso wa swikili hi ku tirhisa dyondzo yo antswa na vuleteri bya swa mintirho ya mavoko swi rhangisiwa. • “Vahluri” van’wana va hundzuka “vahluriwi”, swi ri na ku koxa lokukulo enkweneni wa tiko. • Milawu leyi vekiweke ya rifuwo/tiasete yi bohelela vuvekisi byo ka byi nga ri byamfumo eka tiphurojeke letikulu. 	<ul style="list-style-type: none"> • Milawu leyi vekiweke ya rifuwo/tiasete yi khirha van’wamabindzu: tikontraka ta vuvekisi na ku pfumaleka ka mintirho swi nyanya. • Mfumo wu lomba hi tihakelo ta le henhla ta swibalo ku hakela nkayivelo lowu kulaka. • Nhlawulo wu fambisiwa hi thikithi ra “Ku Kula na ku Tlirisiwa ka Timfanelo”. • Tiko ri kuma swipimelo swa timali to lomba swa IMF swo ku hunguta ko gagavula matirhiselo ya timali ya mfumo. • Ku vilela loko tataka tiko na minkombiso yak u vilela: mfumo wu khinsama hi matsolo.

M B O N A K I S O 3

F A M B I S A N A N I

E ka mbonakiso wa vunharhu, **Fambisanani**, mintlhontho ya hina yi ololoxiwa hi mbulavurisano wo hiteka wa vaaki, mfumo lowu nga na vuswikoti, na vurhangeri bya matimba eka mintlawa hinkwayo. Mafumelo ya kahle, mphakelo wa kahle, na nghenelelo wo hiteka wa vaaki swi va swa nkoka eku ololoxeni ka swiphiko leswikulu swa vaaki leswi vangaka khombo lerikulu eka tiko loko swi nga ololoxiwi.

Endzhaku ka ku wa hi pfuka ku fikela 2011, na mintwanano leyi tsandzekeke ya “xirilo” leyi a yi ringeta ku sirhelela mintirho na ku tiyelerisa ikhonomi emahlweni ka xirilo xa ikhonomi ya misava, vaaki va sungula ku teka goza. Hi ku tirhisa tikomiti ta swa vutshunguri, tikomiti ta switarata to lwisana na vugevenga na minhlangano ya vatswari, vaaki va sungula ku koxa antswiso eka mphakelo wa vukorhokeri bya nkoka swinene bya vaaki: swa dyondzo, swa rihanyu, na swa vuhlayiseki.

Mfumo wu yingisela no twisisa swivilelo swa vaaki no sungula ku vulavurisana na vona hi ku hiteka. Nhlawulo wa 2014 wu fambisiwa hi thikithi ra mfumo wo tenga na vuswikoti.

Hi 2016, Chatara ya Vaaki yi simekiwa, yi hlengeleta tikomiti to hambanahambana ta miganga leti tumbulukeke etikweni hinkwaro. Mfumo wu ta na ntwanano hi ku angula eka Chatara leyi. Wu katsa tiyuniyoni to yimela vatirhi na van'wamabindzu ku pfuna ku ololoxa xiphiko xa ku pfumaleka ka mintirho, ngopfungopfu eka vantshwa. Wu tihlanganisa na minhlangano

ya vatswari ku ringeta ku antswisa swa dyondzo, na tikomiti ta swa rihanyu ku ringeta ku ololoxa swiphiko – swo fana ku yiviwa ka swidzidziharisi – leswi vevukisaka matirhelo ya titlilini na swibedhlele swa mfumo.

Mfumo wu sungula ku languta eka mphakelo wo antswa. Loko swa dyondzo swi antswa, levhele ya swikili ya antswa. Ntshembo wa vavekisi wa kula. Hi 2016, loko ikhonomi ya misava yi sungula ku hlukela, van'wamabindzu, vatirhi na vaaki-tiko hi ku angarhela va byarha vutihlamuleri byo hlayanyana no tirhisana na mfumo ku phakela risima ra swa dyondzo, swa rihanyu, na magoza yo lwisana na vugevenga lama hi ma lavaka eka nhluvuko.

Vaaki va sungula ku titwa va humelerile. Sweswi va sungula ku kondetela vutihlamuleri ku suka eka van'watipolitiki. Hi 2020, vahubyankulu, vaaki, na va swa makhotso va pfuna ku tisa ku cinca eka sisiteme ya vuyimeri ku ya hi nhlayo ya tivhoti leti hlengeletweke. Leswi swi pfula ndlela ya van'watipolitiki ku tihlamulela hi xitalo eka vavhoti.

Sweswi, loko vavhoti va va na swiphiko hi swa vutshunguri, kumbe swa dyondzo, kumbe swa tindlu, kumbe swa xiyimo xa mapatu. Swa tiphaka kumbe swa tilayiburari etindhawini ta vona, va nga kongoma muyimeri wa vona ePalamende ku pfuna ku ololoxa swiphiko. Loko vayimeri va vona va swi tsandzeka, va nga va vhotela ku huma ehofisini.

Hungu ra mbonakiso lowu hileswaku swi ta boha hinkwerhu ka hina ku ololoxa mintlhontho ya hina. Loko vaaki va vulavurisana, va ta na matshalatshala na ku endla leswaku mfumo wu tihlamulela; loko mfumo lowu nga ehenhlayana hi ku tisa ku antswa na ku va na vuswikoti; naloko varhangeri va eka tisekitara hinkwato va tshika ku languta makhwiri ya vona; hikona hi nga ta veka tiko eka budula leri lulameke.

NKOMISO WA MBONAKISO 3: FAMBISANANI

MALEMBE YA MUNYAMA: 2009 – 2011	VAAKI VA KOXA SWO TALA: 2012 – 2014	NTWANANO WA VAAKI WU TUMBULUKA: 2015 – 2017	KU AKA RIXAKA: 2018 – 2020
<ul style="list-style-type: none"> • Vandla leri fumaka ri tlhela ri kuma tivhoti to tala. • Xirilo xa misava swi vula ku enhla vuvekisi, ku kula ka timali na xibalo. • Ntwanano wa xirilo wu dedeleka. • Mphakelo wa vukorhokeri wu wu nga ha tivikani. • Swijumba swa mintlawe ya vanhu yi teka goza eka swa rihanyu, swa dyondzo, na vugevenga. 	<ul style="list-style-type: none"> • Minhlango ya swa vutshunguri na ya vatswari yi hangalaka na tiko. • Mfumo wu tshembisa goza ehenla vafambisi lava nag riki na vuswikoti na vatirhela-mfumo. • Ku antswa eka mphakelo wa vukorhokeri. • Vandla leri fumaka ri fambisa mpfumba ro gangisa tivhoti hi thikithi ra mfumo wa vuswikoti. • Vandla leri fumaka leri tsaneke ri tlhela ri nyikawa matimba; ri vumba ntwanano na mavandla man'wana. 	<ul style="list-style-type: none"> • Ikonomi yi sungula ku hlukela hi ku nonoka ku tirhana na vusweti lebyi dzikaka. • “Chatara ya Vaaki” yi simekiwa. • Ntwanano wa ximfumo wa vaaki wu tumbuluka: wu katsa mavandla ya tipolitiki, vatirhi, van'wamabindzu, na mintlawe ya vaaki. • Van'wamabindzu va byarha vutihlamuleri byo tala eka swa dyondzo, swa switirhisiwa na swa rihanyu. • Tiyuniyoni to yimela vatirhi ti seketela magoza yo herisa ku pfumeleka ka mintirho ka vantshwa. • Vaaki va va tirhisana mfumo ku angamela swa dyondzo, swa rihanyu na swa vugevenga. 	<ul style="list-style-type: none"> • Mfumo wu languta eka ku phakela nhundzu (switirhisiwa) ya mfumo ya nkoka. • Van'wamabindzu va vekisa swinene, mintirho yi tlakuka. • Ntshembo wa vavekisi va mtiko ya misava wu tiyisiwa hi mafumelo ya vutirhisani. • Vaaki va gangisa vutihlamuleri byo tala bya van'watipolitiki; mavandla yo kaneta ya amukela xirilo. • Vaaki, vahubyankulu na makhotsa va tisa ku cinca eka mafamibisele ya mavhotelo, hikwalaho van'watipolitiki va tihlamulela hi ku kongoma eka vaaki.

MAHETELELO

“Xiyimo xa kable a xi fanelangi ku hi xupukela. Ndzi na majaba ya mune naswona ndzi lava ku kborwisiwa leswaku vatukulu va mina va ta tsbama etikweni leri va nga ta hanya no blayiseka endlwini yo blayiseka, va ya eka xikolo xa kable, no humelela evuton’wini.”

Hi ku tirhisa swiyimo leswinharhu, Xipano xa Mbonakiso wa Dinokeng xi vutisa swivutiso leswi landzelaka swa nkoka eka vaaki hinkwavo va Afrika Dzonga:

Tanihi Maafrika Dzonga, xana hi nga ololoxa njhani swiphiko swa hina swa xihatla swi nga si hundzuka tibombo leti nga lo yimela nkarhi ku mbumburhela mimfikelelo ya hina hinkwayo?

Xana un’wana na un’wana wa hina a nga endla yini – emakaya ya hina, emigangeni na le mintirhweni – ku pfuna ku aka vumundzuku lebyi fikelelaka switshembiso swa 1994?

Xidemokirasi xo tiya xi leteriwa hi mfumo wa vuswikoti, kambe hi tlhelo hi vaaki lava nghenelelaka no hiteka lava tirhisanaka na mfumo no wu susumeta ku phakela switshembiso swa ntshunxeko.

Maafrika Dzonga ya yimile emahandzeni. Un’wana na un’wana wa hina – vaaki, varhangeri na mfumo – u fanele ku hlawula hilaha hi nga ta fambisa swona ku ya emahlweni. Hi ku tirhisa magoza lama hi hlawulaka ku ya teka, hi ta aka vumundzuku bya hina.

VANGHENERI

Vanhu lava landzelaka va nyike hi xitalo hi swa miehleketo ya vona na nkarhi wa vona eku tumbuluxiweni ka xikumiwa lexi:

Xipano xa Mbonakiso:

Miriam Altman	Reuel Khoza	Yogan Naidoo
Frans Baleni	Kallie Kriel	Njongonkulu Ndungane
Ann Bernstein	Antjie Krog	Maite Nkoana-Mashabane
Nkosinathi Biko	Graça Machel	Thandi Nontenja
Cheryl Carolus	Mary Malete	Thami ka Plaatjie
Angela Coetzee	Vincent Maphai	Mamphela Ramphele
Ryan Coetzee	Rick Menell	Sonja Sebotsa
Paul Hanratty	Daniel Mminele	Raenette Taljaard
Bob Head	Namhla Mniki	Mathatha Tsedu
Haniff Hoosen	Aaron Motsoaledi	Sim Tshabalala
Moemedi Kepadisa	Jay Naidoo	Musa Zondi

Lemuka: Nghenelelo eka Xipano xa Mbonakiso a wu vuli ku mpfumelelana na vundzeni hinkwabyo bya Xiviko lexi xa Mbonakiso, lexi simekiweke ehenhla ka ntirho wa Xipano kambe xi humesiwile hi Vakondleteri. Xikongomelo xa Mimbonakiso ya Dinokeng i ku humelerisa n'wangula lowu nga erivaleni no kongoma, "ku khuluka kun'we" ka mavonelo yo hambanhambana hi vumundzuku bya Afrika Dzonga, endzeni na mahlweni ka Xipano xa mbonakiso, handle ko pfumela eka vuxokoxoko bya tsalwa ro karhi.

Xiyenge xa Vamatsalani:

Sarah Babb	Adam Kahane	Debra Marsden
Matt Bland	Itumeleng Mahabane	Ishmael Mkhabela
Pippa Green	Alayne Mannion	Yvonne Muthien

NXAXAMELO WA MATHEME

NXAXAMELO WA MATHEME

Aids	Xitsongwatsongwana xo tlulela lexi hlaselaka masocha ya miri
EPWP	Nongonoko lowu Ndlanlamuxiweke wa Mintirho ya Mfumo
GDP	Xikumiwa xa Tiko
IMF	Nkwama wa Matiko ya Misava wa Timali
SOEs	Mabindzu ya Mfumo
TB	Rifuva

TINHLAMUSELO

- “Hulumendhe” swi vula xikatsa hinkwaxo xa minhlangano ya vaaki-tiko, ku katsa na marhavi hinkwawo na tilevhele ta mfumo, kun’we na minhlangano leyi tiyimelaka hi yoxe na ‘swiyenge swa hulumendhe’ leswi andlariweke eka Vumbiwa.
- “Mfumo” swi vula ‘huvonkulu’ ku katsa na swiyenge swinharhu swa mfumo wa rixaka, swifundzhankulu na miganga, kun’we na vufambisi bya mintirho ya mfumo.
- “Vandla leri fumaka” swi vula vandla lerikulu ra tipolitiki leri vumbaka mfumo wa siku.

SWINKHENSO

- Mpfuno wa swa timali na nsetelo wa va ka Old Mutual na Nedbank
- Malangutekelo, masetelo yo thayipa, andlalo na vuhleri hi Studio 5
- Swidirowiwa hi by Len Sak

www.dinokengscenarios.co.za

*“Loko u lava ku famba hi ku hatlisa, famba wexe.
Loko u lava ku famba u ya ekule, fambisanani.”*

Xivuriso xa Xiafrika